378
С13

1464/—

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

САГАЧ Галина Михайлівна

РИТОРИКА ЯК НАУКА В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ

13.00.01 — теорія та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Сагач

Київський педагогічний
інститут ім. О.М. Горького
БІБЛІОТЕКА

Київ — 1993

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова
100313790

Дисертація є рукопис

Робота виконана в Українському державному педагогічному університеті ім.М.П.Драгоманова.

Науковий консультант– доктор педагогічних наук, професор
Канська Алла Йосипівна

Офіційні опоненти – доктор філософських наук, професор, дійсний член АПН України
Зязюн Іван Андрійович,
доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України
Киричук Олександр Васильович,
доктор філологічних наук, професор
Нацько Любов Іванівна

Провідна організація – Полтавський педагогічний інститут

Захист відбудеться "21" грудня 1993 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 113.01.01 в Українському державному педагогічному університеті ім.М.П.Драгоманова /252030, м.Київ, 30, вул.Пирогова, 9/.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Українського державного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова.

Автореферат розісланий "20" листопада 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради М.Я.Плющ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність проблеми дослідження зумовлена особливостями сучасного стану розвитку світової цивілізації, духовно-інтелектуальним відродженням українського народу в молодій демократичній державі. Зростає культурно-просвітницька активність та риторична діяльність трудящих, актуалізується проблема екології духу людини - творчої особистості, зокрема вчителя, політичного діяча, юриста, журналіста, менеджера та інших, чия діяльність пов"язана з усною переконуючою комунікацією, ораторським мистецтвом.

Соціальний аспект досліджуваної проблеми посилюється визнанням людини як найвищої цінності, з правом на вільний розвиток, реалізацію своїх творчих здібностей; по-друге, актуальність дослідження зумовлюється об"єктивною необхідністю нового філософсько-педагогічного осмислення суті процесу реформованої освіти, процесу виховання особистості в умовах гуманізації та гуманітаризації народної освіти шляхом відродження класичної науки риторики та навчальної дисципліни - ораторське мистецтво, яка входила до базових наук - трівіуму із найдавніших часів до середини XIX ст.; по-третє, актуальність дослідження посилюється зростанням інтеграційних наукових процесів, зокрема таких наук, як філософія, педагогіка, психологія, логіка, риторика та інших, що спрямовані на формування гармонійної креативної особистості; по-четверте, невизначеністю в Україні науково-педагогічного статусу риторики як науки та навчальної дисципліни, яка має величезний інтелектуально-духовний потенціал у високоцивілізованих країнах світу-США, Японії, Франції, Бельгії, Німеччині, Голландії та ін.; по-п"яте, недостатнім вивченням проблем сучасною педагогічною наукою, зокрема у плані формування риторичної особистості вчителя, який має володіти мистецтвом живого слова як специфічним фактором мовленнєвої комунікації, педагогічного спілкування, педагогічної діяльності; по-шосте, актуальність дослідження зумовлена необхідністю оволодіння педагогами духовною риторичною спадщиною людства та національним красномовством як могутнім культуротворчим фактором.

Ігнорування значущості ораторського мистецтва, мистецтва живого слова у практиці виховання творчої особистості нової України

обмежує можливості педагогічного впливу на учнів, що збіднює їх емоційний світ, культуру спілкування. Тому розвиток у студентів педвузів та студентів гуманітарних спеціальностей інших вузів риторичної, ораторської культури розуміється нами як один із найважливіших аспектів підготовки випускників вищої школи до професійної діяльності, де ораторське мистецтво має стати інструментом перетворення особистості, "самоперебудови" педагогічного мислення і всієї діяльності, пов"язаної з мисленням і мовленням[I].

Актуальність слова, ораторського мистецтва як одного з головних засобів ідейно-художнього виховання українського народу, який має величезні здобутки національного золотослову, українського красномовства, виробив свої риторичні традиції, спираючись на досягнення греко-латино-візантійської культури словотворчості / риторична спадщина Київської Русі, I7-I8 ст.ст. - Києво-Могилянська академія, братські школи, університети тощо/.

Крім того, питання вивчення усного живого мовлення як природної форми існування мови мають не лише теоретичне, але й величезне практичне значення для активізації інтелектуальних ресурсів України, підготовки вчителів, зокрема в розробці проблем автоматичного розпізнавання й синтезу мовлення, підвищення ефективності масової комунікації, методики викладання мов -рідної української та іноземних. Це пов"язано із розвитком міжнародного співробітництва України, яка інтегрується у світову цивілізацію, із науково-технічною революцією, поширенням засобів масової комунікації тощо. При цьому перед ученими, зокрема педагогами, психологами, мовознавцями, філософами, інженерами зв"язку, акустиками та іншими спеціалістами постає проблема всебічного дослідження мовлення як процесу ефективного спілкування.

Отже, володіння засобами переконуючої комунікації, живим словом - важливе як професійна якість для випускників педагогічних ия інших гуманітарних спеціальностей університетської освіти на

I Див.: С.Ф. Иванова. Искусство диалога или беседы о риторике. - Пермь, ЗУУМЦ, I992 - с.5. Див. також: А.И. Капская. Основные тенденции развития мастерства слова педагога. К.,КГПИ,I988, с.3.

рівні: викладач - студент - спеціаліст, зокрема лектор, пропагандист певних знань.

Із середини XIX ст. переривається викладання риторики у вузах світу, зокрема в європейських університетах, що було викликано рядом соціально-економічних, політичних причин, тенденцією до заміни ораторської прози художньою прозою світського спрямування, що негативно позначилося на розвиткові риторики на період близько 150 р.

Тому риторика як наука і навчальна дисципліна втратила свій статус для багатьох поколінь української інтелігенції, різко знизився ораторський потенціал кадрів гуманітарного та негуманітарного профілю, що неприпустимо для демократичного суспільства з його активною усномовною комунікацією в усіх жанрах: соціально-політичному, соціально-побутовому, судовому, академічному, військовому, богословському. Це зумовлює актуальність дослідження, яке ставить за мету не лише відродити багату національну риторичну спадщину українського народу, а й повернути риториці її науковий статус на рівні національного ВАКа, ораторському мистецтву /красномовству/ - статус навчальної дисципліни у педвузах, університетах на гуманітарних факультетах як фактора фахової підготовки.

Риторична культура мовців стане вагомим чинником гуманізації суспільства, через конструктивний діалог допоможе його членам знаходити спільні точки зору, приходити до згоди у розв"язанні проблем, наповнить повагою, любов"ю до людей на рівні підвищення мистецтва аргументації, пошуків консенсусу, діалогу культур, підвищить відповідальність мовця за мовленнєвий вчинок. Тому одним із визначень риторики є розуміння її як науки про прийняття оптимальних рішень за допомогою етичного слова.

Ступінь дослідження проблеми

Риторика як наука й ораторське мистецтво як навчальна дисципліна мають глибокі корені у світовій та національній культурі України. В античні часи риторика була центральним предметом усякої освіти, виховувала громадянина, який майстерно володів зброєю живого переконуючого слова в ім"я істини, добра, краси. Риторика розвивалася на стику філософії й словесності, а також суміжних наук: логіки, філософії, лінгвістики, педагогіки, психології, етики, естети-

ки, еристики тощо.

Риторика у первісному значенні слова-це наука про ораторське мистецтво, мистецтво доцільного переконуючого й дієвого мовлення.

Творцем теоретичної риторики є давньогрецький філософ, ритор Арістотель, автор універсальної, послідовної структури навчання ораторському мистецтву, яка є продуктивною і в наші дні для творення нової риторики. Арістотель у знаменитій "Риториці" /335 р. до н.е./ заклав основи синкретичної риторики, яка не відгороджувалася від інших гуманітарних наук, чим забезпечувала собі процвітання протягом тривалих століть. Слабкістю традиційної доарістотелівської та пізнішої риторики Квінтиліанівського тлумачення було відмежування від інших наук, прагнення до автаркії й надвищості, що спричинило її виродження і занепад у Європі, в Україні у XIX ст.

Унікальна теорія пристрастей Арістотеля, спрямована на виховання етичної особистості оратора, - вершина його риторичної спадщини, яку бере на озброєння сучасна риторика, як і його діалектичний постулат про вміння знаходити "золоту середину" /лат.: *aurea mediocritas* / в усіх потребах і переживаннях, про націленість до прекрасних цілей і здатність цінувати міру, гармонію, єдність протилежностдй саму по собі, як самоціль, а не як засіб досягнення інших цілей.

Європейська риторика, до якої належить і українське красномовство, бере початок у Греції, у школах софістів, головним завданням яких було чисто практичне навчання красномовству, ораторському мистецтву: тому їхня риторика включала багато рекомендацій та правил, що стосувалися власне стилістики й граматики. Основним прийомом викладання риторики у Давній Греції вважали заучування напам"ять взірцевих промов судових ораторів /Емпедокл, Коракс, Тізій та інші/. Із знаменитої школи Горгія Леонтійського вийшли відомі оратори Федір Візантійський, Протагор, Ісократ та ін.

У стародавніх літописах України, давньоруській літературі, народному золотослові, давніх слов"янських риториках анонімних та відомих авторів періоду Київської Русі, українського риторичного Ренесансу XVI-XVIII ст. сконцентровані етико-естетичні погляди на ри-

торику й красномовство[1]. Зокрема, у "Риторици" 1620 р. її визначено як "...велику й чесну, вільну мудрість, джерело красномовства, мудрість солодкомовного говоріння, солодощі чудового й стрункого сказання, доброту незменшуваного багатства, скарб неокраденої корисливості, велемовність, яка не обтяжує слуху, від людей темне ворогування відганяє, чесноту стверджує як світла слава й розумна сила..."[2].

Уявлення про риторику як науку й педагогічну дисципліну на Русі мають історичним джерелом греко-латино-візантійську культуру в працях Арістотеля, Демосфена, Квінтіліана, Платона, Цицерона, в працях слов"янських риторів Іларіона, К.П. Зеленецького, І. Златоуста, В.Ф. Кошанського, М.В. Ломоносова, О.Ф. Мерзлякова, Ф. Прокоповича, Г.С. Сковороди, М.М. Сперанського, К. Туровського, С.Яворського та ін., які продовжили й розвинули арістотелівський напрям у риторицї, а також у традиціях сучасних учених - Н.О. Безменової, С.П. Іванової, В.В. Одінцова, Є.О. Ножина, Ю.В. Рождественського, В.П. Чихачова, С.О. Мінєєвої та ін., у працях яких відновлюється цінний риторичний досвід класичної й слов"янської риторичної думки, де отримала свій дальший розвиток концепція риторики як філософсько-дидактичної науки, спрямованої на формування в людини ефективної мисленнєво-мовленнєвої та комунікативної діяльності.

В умовах духовно-культурного відродження України зростає значущість класичних та сучасних риторичних традицій, зокрема закладених і в суміжні гуманітарні науки із яскраво вираженою рисою красного слова:В.К. Винниченка, М.С. Грушевського, М.П. Драгоманова, М.І. Костомарова, А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського, К.Д. Ушинського, С.Т. Шацького та інших видатних педагогів. У своїх працях, присвячених питанням живого слова, його ролі в творчості учителя, Н.К. Крупська, А.В. Луначарський та їхні послідовники відстоювали необхідність подальшого розвитку теорії й практики живого

---

[1] Див.: Золотослів. Хрестоматія до курсу риторики. Автор-упорядник Сагач Г.М. К., 1992, с.179.

[2] Див.: Аннушкин В.И. Первая русская "Риторика". М., 1989, с.22

слова у професійно-педагогічній підготовці майбутніх спеціалістів, зокрема вчителів. Безцінні думки про роль майстерності живого слова в діяльності учителя-вихователя видатних українських педагогів В.О. Сухомлинського, А.С. Макаренка та інших виявили позитивний вплив на визначення її як одного з провідних компонентів педагогічної майстерності.

Нова галузь педагогічної науки - теорія і технологія виконавсько-мовленнєвої діяльності - успішно розвивається у психологічних дослідженнях І.О. Зимньої, А.Й.Капської, О.О.Леонтьєва, Ю.Л.Львової та ін. Специфіку дії живого слова у педагогічному спілкуванні вивчали В.А.Кан-Калік, М.С.Пашкова; у дослідженнях Ю.П.Азарова, Н.І.Болдирєва, Н.В.Кузьміна, А.О.Сластьоніна та ін. вказується на те, що майстерність слова є обов"язковим компонентом у діяльності педагога, хоча йому досі відводиться другорядне місце у комплексі професійно-педагогічних умінь.

У працях С.С.Бугайової, Н.О.Буяльського, Л.Ю.Коренюка, Р.Р.Майманa, С.Б.Найдьонова, М.М.Соловйової великий інтерес викликають спроби визначити шляхи формування виконавсько-мовленнєвих умінь у майбутніх вчителів на рівні вищої школи.

Лише в останні 10-15 років у педагогіці утверджується об"єктивний погляд на проблему розвитку у спеціалістів загальноосвітньої школи виконавсько-мовленнєвих, ораторських умінь, хоча мистецтво оволодіння ефективним мисленням, впливовим переконуючим живим словом розглядається як невід"ємний компонент педагогічної майстерності учителя-словесника /Т.Ф.Завадська, М.Г.Качурін, Л.С.Перетрухіна та ін./.

У педагогіці досі відсутній комплексний аналіз проблеми формування риторичної особистості вчителя, спеціаліста гуманітарного профілю, не описані шляхи й методи поліпшення гуманітарної підготовки майбутніх фахівців шляхом відновлення статусу риторики як науки, читання класичних курсів риторики, логіки, евристики, формування національної школи через відкриття відповідних кафедр риторики, теорії аргументації, ораторського мистецтва, логіки, евристики тощо.

З урахуванням настанови на системність професійно-педагогічної освіти вважаємо необхідним розглядати ораторські якості особистості

майбутнього вчителя-вихователя як результат сформованості однієї з граней його професійної підготовки.

Демократичне оновлення суспільства в Україні 90-х років XX ст., ситуація злому риторичної кризи та відродження риторичної спадщини, соціальне замовлення на яскраву, ораторськи підготовлену особистість учителя-вихователя, просвітителя, народного депутата, політичного лідера, громадського діяча викликала необхідність розробки концепції відродження національної риторичної спадщини, зокрема риторики як науки та навчальної дисципліни у вищій школі /педінститути, університети/, виховання риторичної особистості в системі народної освіти через концепцію гуманітаризації та гуманізації неперервної освіти.

Останнім часом педагогами-практиками України нагромаджено певний досвід розв"язання проблеми формування мовної особистості, спираючись на "Закон про мови в Україні", концепцію народної освіти, інші документи про гуманізацію та гуманітаризацію середньої та вищої школи. Проте школа й вуз сьогодні не готові вирішити проблеми формування риторичної особистості, яка б професійно володіла риторичною діяльністю, оскільки не розроблено основні ідеї теорії й практики переконуючої комунікації на рівні зрослих вимог нашого часу: від винайдення думки-логосу до виголошення промови перед аудиторією.

Риторика об"єднує зусилля вчених різних гуманітарних наук, які розуміють вимоги часу, готові виконати соціальне замовлення по відродженню національної риторичної спадщини, зокрема науки риторики, яку український мислитель-просвітитель Феофан Прокопович називав "царицею душ", "княгинею мистецтв". Практичним втіленням поставленої мети стане формування національної риторичної школи, біля джерел якої стояли могутні постаті основоположників ораторської прози Єпіфанія Славинецького, Сімеона Полоцького, Стефана Яворського, Гавриїла Бужинського, Феофілакта Лопатинського, Феофана Прокоповича, Петра Могили та інших видатних особистостей-мислителів, які правдивим словом слугували рідному народові.

Наявність суперечностей між ситуацією відродження риторичної спадщини, соціального замовлення на риторичну особистість вчителя-вихователя, політика, менеджера тощо та відсутністю наукових праць з цієї актуальної теми зумовило визначення проблеми нашого дослід-

3-6448

ження.

Об"єкт дослідження – історико-теоретична характеристика риторики як науки і як педагогічної дисципліни в Україні на основі осмислення класичних риторичних традицій Давньої Греції та Давнього Риму, пізніших часів, зокрема періоду Київської Русі, риторичного національного ренесансу України XVII-XVIII ст.ст., відродження риторики як науки та навчальної дисципліни в демократичній державі нової України.

Предмет дослідження – процес формування риторичної особистості вчителя, студента педвузу, університету /гуманітарного профілю/, здатної до адекватної ефективної самореалізації у певній сфері риторичної діяльності в умовах вищої гуманітарної освіти.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати і довести правомірність функціонування риторики як класичної гуманітарної науки, спрямованої на формування риторичної особистості педагога в системі переконуючої комунікації, збагаченої кращими досягненнями античного світу, національного розвою, зокрема риторичного Ренесансу України XVII-XVIII ст.ст., а також на новому етапі становлення національної риторичної школи; розробити і перевірити оптимальну педагогічну систему формування риторичної особистості вчителя, розробити систему знань про риторичну діяльність, які реалізуються через спеціально створену оптимальну систему навчання студентів.

Завдання дослідження:

1. Дослідити, систематизувати основний зміст риторики як науки.
2. Визначити місце і статус риторики як науки та навчальної дисципліни в сучасному виховному процесі освіти України /розробити паспорт спеціальності "Риторика"/.
3. Вивчити основні змістові компоненти риторики як інтегративної науки в системі гуманітарних наук. Описати методологію та історію риторики як науки.
4. Висвітлити актуальні проблеми педагогічної риторики.
5. Розробити модель науково-педагогічної системи формування риторичної особистості вчителя-вихователя.

6. Розробити систему науково-методичного забезпечення формування риторичної особистості вчителя /експериментальні програми з риторики для класичних гімназій, педвузів, університетів/.

Гіпотеза дослідження

У процесі пошуку засобів розв"язання дослідницьких завдань була висунута гіпотеза про те, що в умовах демократизації, духовно-інтелектуального відродження українського народу з"явилася нагальна потреба, соціальне замовлення на професійні кадри вчителів-вихователів, викладачів вузів, політиків, парламентаріїв, громадських діячів, менеджерів, які б майстерно володіли красномовством в усіх сферах переконуючої комунікації: академічним, політичним, парламентським, судовим, рекламним, соціально-побутовим, військовим, гомілетичним красномовством на рівні вимог епохи.

Формування риторичної особистості студентів педвузів та університетів є необхідною умовою становлення професійних якостей, що стає продуктивним за умови, якщо буде визначено статус риторики як науки та навчальної дисципліни в системі гуманітарних наук; ліквідовано ізоляцію риторики та ораторського мистецтва від близькоспоріднених педагогічних галузей, зокрема виразного читання, виконавсько-мовленнєвої діяльності, культури мовлення, стилістики, сценічного мовлення, витонченої словесності; розроблено комплекс науково-педагогічної системи формування риторичної особистості, зокрема учителя-вихователя, застосовано науково-педагогічну систему формування готовності студентів до ораторської діяльності з урахуванням у ній оптимального змісту та ціннісно-діяльнісного підходу; ораторське мистецтво буде розглядатися як інтегративна якість учителя-вихователя, журналіста, майбутнього політика, юриста, економіста, менеджера, рекламного агента тощо в усіх його проявах.

Методологічну основу дослідження становлять теорія наукового пізнання, положення про проблеми ораторського мистецтва, риторики, діалектична єдність загальнолюдського і національного, традиційного та інноваційного; ідеї про сутність класичної та сучасної риторики як науки та навчальної дисципліни, про сутність людини-оратора /місце і призначення, духовно-інтелектуальна культура, образ

оратора, його система цінностей, ідеали, професійна майстерність тощо/.

Відродження риторичної національної спадщини розглядається як засіб гуманізації освіти, відродження духовно-інтелектуальної культури народу і являє собою навчально-виховний процес із конкретним змістом, методами вивчення риторики як науки та навчальної дисципліни поряд із спорідненими гуманітарними науками, зокрема логікою, теорією аргументації, евристикою, педагогікою, психологією, етикою, естетикою, які спрямовані на формування креативної особистості, відповідальної за мовленнєвий вчинок /М.М.Батхін/: за думку, слово, вчинок, формування ораторської культури суспільства через виховання риторичної особистості, зокрема вчителя-оратора.

Теоретичну основу дослідження становлять досягнення педагогічної та риторичної науки про шкільне виховання, риторичні школи давнини і сучасності, професійної підготовки майбутніх спеціалістів; положення театральної педагогіки про взаємозв"язок внутрішнього "я" та сценічної діяльності; наукові гіпотези про ораторське мистецтво, про вплив мистецтва на світогляд людини; психологічне обґрунтування особливостей сприйняття і відтворення слова; лінгвістичні аспекти аналізу мовленнєвої діяльності людини, її функцій та видів.

Відповідно до завдань було використано комплекс методів дослідження:

I. Теоретичний аналіз науково-методичної, риторичної, педагогічної, лінгвістичної, філософської, психологічної, літературознавчої літератури.

2. Педагогічний експеримент /констатуючий експеримент/ -вивчення та узагальнення педагогічного досвіду середньої та вищої школи, безпосереднє спостереження за навчальним процесом у Київському університеті імені Тараса Шевченка, Українському державному педагогічному університеті ім.М.П.Драгоманова, Українському коледжі № 272 м.Києва, у Міжрегіональному інституті удосконалення вчителів, у школі-гімназії № 59 м.Києва, на основі читання курсу риторики, анкетування, інтерв"ювання, опитування, тестування, ділових ігор тощо.

3.Формуючий та коректуючий експерименти.

4. Експертна оцінка та самооцінка.

5. Статистична обробка матеріалів експериментального дослідження.

Кожен з цих методів виконував відносно інших роль уточнення, доповнення, контролю.

Основною дослідною та експериментальною базою виступав Київський університет імені Тараса Шевченка, додатковий експеримент провадився в Українському педагогічному університеті ім.М.П.Драгоманова, Пермському університеті, школі -гімназії № 59 м.Києва, Українському колежі № 272 м.Києва, Міжрегіональному інституті удосконалення кваліфікації вчителів, курсах ораторського мистецтва, школі молодого лектора по лінії товариства "Знання" України, Росії, Білорусі, Спецфакультеті гуманітарних знань Міжгалузевого ІПК при Київському університеті ім. Т.Г.Шевченка, де автор виконувала обов"язки завідуючої кафедри риторики протягом 1990-1992 рр.

Відповідно до загальної гіпотези та завдань дослідження було розроблено паспорт спеціальності "Риторика", проект експериментальних програм "Відродження національної риторичної спадщини", "Риторика", "Основи ораторського мистецтва", "Мистецтво ділового спілкування", "Культура спілкування" та ін.; методичні вказівки та рекомендації, видана монографія "Риторика", хрестоматія до курсу риторики "Золотослів", навчальний посібник "Загальна риторика /сучасна інтерпретація/", низка брошур "Живе слово лектора" /2 випуски/, "Живе слово полеміста", "Мистецтво ділового спілкування" та ін. Автор виступила з низкою публікацій у засобах масової інформації з проблем риторики, красномовства, брала участь у телевізійних "круглих столах", програмі "Живе слово", виступала по республіканському радіо з метою формування громадської думки.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

- розроблено статус риторики як науки та навчальної дисципліни в системі народної освіти;
- створено паспорт спеціальності "Риторика";
- обгрунтовано умови формування національної риторичної школи;
- розроблено систему науково-методичного забезпечення відродження національної риторичної спадщини як органічної складової світової

4-6448

культури;

– встановлено взаємозв"язок педагогічної діяльності у педвузі, що розглядається як єдиний динамічний об"єкт, який охоплює лінгвістичну, логічну, філософську, психолого-педагогічну, етико-естетичну підготовку студентів вузу в тісній взаємодії із завданнями їх професійно-педагогічної підготовки;

– дослідження буде сприяти дальшому поглибленню проблеми удосконалення спеціальних творчих умінь у майбутнього спеціаліста народної освіти, академічної, політичної, судової, дипломатичної, ділової, переконуючої комунікації.

Практична значущість дослідження полягає в апробуванній запровадженні системи формування вчителя-оратора: розробці експериментальних програм навчання студентів гуманітарних факультетів університету, педвузу основам риторики, ораторського мистецтва, культури ділового спілкування й відповідної її трансформації в системі навчання студентів різним спеціальностям; у створенні науково-методичних документів, затверджених Міністерством освіти України /паспорт спеціальності "Риторика", навчально-тематичні плани, учбові програми, методичні рекомендації, хрестоматія до курсу риторики, словник-мінімум термінів красномовства та ін./.

Матеріали дослідження стали основою для створення спецкурсів та спецсемінарів у вузі: "Риторика", "Основи теорії і методики красномовства" та факультативу "Основи риторики та культура спілкування" у школі-гімназії, національному коледжі тощо в Україні та в українських школах нового типу ближнього зарубіжжя, зокрема в Молдові, Білорусі та інших регіонах.

Публікації з проблем дослідження, зокрема монографії, навчальні посібники, хрестоматія, словник-мінімум термінів красномовства, методичні рекомендації застосовуються у практиці викладання риторики у вузі та середній школі /гімназія, колеж / та в шкільному курсі мови та літератури, витонченої словесності /колеж /.

Розроблена автором теоретична основа системи занять дає змогу вчителеві, викладачеві вузу оволодіти методикою формування риторичної особистості, орієнтованої на гуманістичні цінності істини, добра, краси.

Особистий внесок дисертанта полягає у розробці концепції класичної риторики для системи вищої освіти України з метою уведення курсу риторики, теорії аргументації, евристики, ораторського мистецтва до складу гуманітарних дисциплін, формування риторичної культури майбутнього спеціаліста-педагога, філолога, журналіста, юриста, соціолога, психолога, економіста та ін. Відзначено, що успіх уведення риторики до складу навчальних дисциплін у вузі залежить від наявності гуманістичного, соціокультурного змісту в роботі кафедр навчальної установи.

На базі осмислення світового та сучасного досвіду викладання риторики як навчальної дисципліни, зокрема інтеграції досвіду Московської ораторської школи /Ножин Є.О., Рождественський Ю.В., Іванова С.П./, Пермської ораторської школи /Мінєєва С.О., Юніна О.А./, Мінської ораторської школи /Михневич А.Ю./, Полтавської школи педагогічної майстерності /Зязюн І.А., Тарасевич Н.М./, Київської школи ораторського мистецтва /Капська А.Й., Олійник В.П./, кращих здобутків у формуванні лекторських кадрів по лінії Республіканського товариства "Знання" /Сіверчук І.П./ створено основи теоретичної риторики, основні закони риторики як науки /концептуальний, стратегічний, тактичний, мовленнєвий, моделювання аудиторії, ефективної комунікації, системно-аналітичний/, розроблено основи нової галузі педагогіки на стику з риторикою -педагогічну риторику, мета якої - формування риторичної особистості майбутнього вчителя; на стику етики й риторики - риторичну етику, зокрема давню риторичну етику, з метою збереження кращих духовних надбань попередніх поколінь, "з радістю творити добро", як вчив Г.С. Сковорода, формуючи активних громадян, патріотів народу: "Художества свободная, грамматика, риторика, философия... зело суть полезна во гражданстве", - писав у 1683 р. видатний ритор Сімеон Полоцький.

З метою формування навчально-методичної бази для оволодіння ораторським мистецтвом автор уперше здійснив: переклад українською мовою та ввів у педагогічну практику вивчення унікальних класичних риторичних, етико-філософських, ораторських творів Давньої Греції /Горгій, Арістотель/, Давнього Риму /Цицерон/ у фрагментах для хрестоматії "Золотослів". Сюди ж увійшли унікальні філософсько-

етичні "Золоті вірші" Піфагора, переклади російськомовних риторичних праць К.Зеленецького, О.Мерзлякова, М.Сперанського та інших авторів.

З метою відновлення статусу риторики як науки й навчальної дисципліни, за дорученням Міністерства освіти України, автор розробила доповідну записку про введення до національного ВАКу спеціальності "Риторика" - паспорт спеціальності /див. додатки/.

Апробація дослідження і впровадження його результатів у практику

Основні положення і результати дослідження розкриті й обговорені на Всесоюзних, республіканських, обласних науково-практичних конференціях і семінарах: Москва - 1988, 1990; Київ - 1989, 1990, 1991, 1992; Перм - 1989; Мінськ - 1990; Тернопіль /1992/, Полтава /1990, 1992/; Чернівці /1991/, Кіровоград /1989/, Мінськ /1993/ та ін.; на обласних, міських науково-методичних семінарах для вчителів /Київ - 1987-1993/, Кишинів /1993/, на університетських науково-практичних конференціях /з 1987 до 1993 р./; на обласних науково-методичних конференціях для лекторів, пропагандистів /1985-1992 р./. Запроваджені в практику, відповідно до розроблених автором програм та методик при читанні курсів лекцій та проведенні семінарсько-практичних занять, такі курси, спецкурси, факультативи: "Риторика", "Основи риторики та культура спілкування", "Мистецтво ділового спілкування", "Основи ораторського мистецтва", "Риторика в інтелектуальних іграх", "Основи теорії і методики красномовства", "Відродження національної риторичної спадщини" та інші. Систематично читаються лекції з проблематики риторики, ораторського мистецтва, мистецтва ділового спілкування для вчителів гуманітарного профілю, зокрема словесників; для менеджерів на курсах менеджерської підготовки, зокрема у Болгарії, Туреччині /1990, 1991 р./; для студентів Українського державного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Київського державного педагогічного інституту іноземних мов, Пермського університету тощо.

За результатами дослідження опубліковано понад 50 праць, загальним обсягом близько 85 арк.

Результати дисертаційного дослідження покладено в основу розробки методичних посібників різного характеру і програм для студентів гуманітарних факультетів університету, слухачів Спецфакультету гуманітарних знань Міжгалузевого ІПК при Київському університеті ім. Т.Г.Шевченка, вчителів-слухачів Міжрегіонального інституту підвищення кваліфікації вчителів та ін.

На захист виносяться:

- Науково обґрунтована й апробована теоретична концепція сучасної риторики як науки, спрямованої на розвиток інтелектуального центру - мисленнєво-мовленнєвої діяльності оратора-вчителя.
- Змістові компоненти риторики, зокрема:

Історія риторики й ораторського мистецтва з періодизацією: класична риторика античного світу /Давня Греція, Давній Рим/; історія слов"янської риторики /Київська Русь, український Ренесанс XVII-XVIII ст.ст., риторична криза XIX-XX ст.ст., відродження сучасної риторики - друга половина XX ст./;

- Обґрунтування педагогічної риторики, спрямованої на формування риторичної особистості учителя-вихователя;
- Зміст, структура і методика навчання учнів та студентів риторицї та ораторському мистецтву з настановою на продуктивну діяльність у різноманітних соціально-педагогічних умовах;
- Педагогічні рекомендації, спрямовані на оптимізацію навчально-виховного процесу через модель розвиваючої освіти, системність педагогічного процесу, які сприяють розвиткові в учителів-ораторів мисленнєво-мовленнєвої та комунікативної культури.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку основної використаної літератури, додатків.

Основний зміст дисертації

У в с т у п і обґрунтовано актуальність теми, визначено ступінь опрацювання проблеми, об"єкт, предмет і мету дослідження, його завдання й гіпотезу, охарактеризовано методи та етапи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичну й практичну значущість

5-6448

роботи, сформульовано положення, що виносяться на захист.

У п е р ш о м у р о з д і л і – "Теоретичні основи риторики як науки філософсько-дидактичного спрямування" – розглянуто статус сучасної риторики та її зв"язки з іншими науками, визначено специфіку публічного мовлення вчителя у риторичному аспекті, а також форми його реалізації.

Відповідно до логіки дослідження проаналізовано термін "риторика", розуміння якого базується на класичних традиціях Арістотеля, Ф.Прокоповича, М.В.Ломоносова, М.М.Сперанського, А.Ф.Мерзлякова, М.Ф.Кошанського, К.П.Зеленецького, а також на традиціях сучасних учених – Н.О.Безменової, С.Я.Єрмоленко, С.П.Іванової, А.Й.Капської, Л.І.Мацько, А.Ю.Михневича, Є.О.Ножина, В.В.Одінцова, М.М.Пилинського, Ю.В.Рождественського та інших, у працях яких нагромаджено цінний риторичний досвід.

У пропонованій концепції статусу риторики вона розглядається як наука про закони управління мисленнєво-мовленнєвою діяльністю, тобто про закони, які визначають ефективність цієї діяльності.

Змістовий план риторики як науки виражений у риторичній формулі:

закони управління мисленнєво-мовленнєвою діяльністю

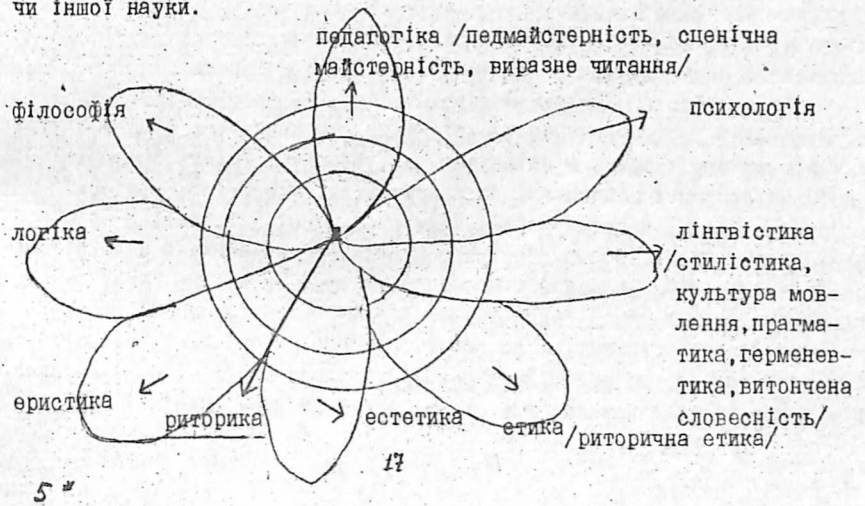
$$\underset{\text{організаційний аспект}}{Р = К + А + С + Т + М} + \underset{\text{власне управлінський аспект}}{ЕК + СА}$$

де Р – риторика, К – концептуальний закон, А – закон моделювання аудиторії, С – стратегічний закон, Т – тактичний закон, М – мовленнєвий закон, ЕК – закон ефективної комунікації, СА – системно-аналітичний закон.

Риторична формула являє собою певну цілісну систему, в якій кожний компонент зумовлює й доповнює інший, причому всі компоненти побудовані у суворій логічній послідовності: концептуальний закон – основоположний, бо вміння мислити дозволяє вчителю-оратору наповнити свою діяльність змістом і жити не по формі, а по суті; закони моделювання аудиторії, стратегічний, тактичний, мовленнєвий, ефективної комунікації "працюють" на перший закон, тобто знання цих

законів дає можливість оратору грамотно "запустити" задум /концепцію/ в аудиторію, оскільки думка може втратити свою цінність досить швидко, якщо не знаходить свого втілення у суспільстві і, нарешті, закон системно-аналітичний поширює свою дію на всі попередні закони, бо володіння цим законом дозволяє вчителю-оратору, по-перше, оцінити якість самої концепції, по-друге, уважно проаналізувати весь процес запуску: знайти сильні й слабкі сторони і тим самим зробити свою справу ще краще. Закони риторики, представлені у риторичній формулі, відбивають системність мисленнєво-мовленнєвої діяльності /що, навіщо, як/, що, головним чином, визначає результативність цієї діяльності, від чого багато в чому залежить успіх будь-якої іншої конкретної діяльності мовця /педагога, політика, журналіста, юриста, менеджера тощо/.

Своєрідність риторичної науки вбачаємо у її комплексності, інтегративності, бо її місце визначається на стику, перетинанні /причому багаторівневому/ кількох наук-філософії, педагогіки, логіки, психології, лінгвістики, етики, сценічної майстерності, виразного читання тощо. Інакше кажучи, риторика начебто вбирає в себе з інших наук такі змістові компоненти, які в системі визначають її як науку про закони ефективної мисленнєво-мовленнєвої діяльності. Причому кожний компонент, перетинаючись та взаємодіючи з іншим, наповнюється якісно новим, перетвореним змістом, ніж це було у складі тієї чи іншої науки.

5 *

У дослідженні детально описано зв"язки риторики з усіма вищеназваними гуманітарними науками.

Крім того, своєрідність риторики як науки філософсько-дидактичного спрямування виявляється у її універсальності, а саме:

– риторика існує не за ради риторики, а являє собою технологію, модель, каркас, який можна наповнити будь-яким предметним змістом /педагогічним, психологічним, екологічним, політичним і т.ін., від чого останнє актуалізується, вибудовується в систему й отримує найбільший корисний ефект від своєї реалізації, оскільки керована мисленнєво-мовленнєва діяльність дозволяє людині якісніше /чітко, ясно, точно, логічно/ викласти будь-який предмет мовлення, в результаті чого можна чекати досить високого рівня розуміння цього предмету з боку тих, хто сприймає мовлення. Іншими словами, предмет мовлення тільки виграє від того, якщо буде пропущений крізь призму риторики /побудований і донесений за її законами/.

– Риторика розвиває в мовця, зокрема в педагога, цілу систему особистісних якостей: культуру мислення /самостійність, самокритичність, глибину, гнучкість, оперативність, відкритість мислення, ерудицію/, культуру мовлення /правильність, виразність, ясність, точність, стислість, доцільність/, культуру поведінки /ввічливість, тактовність, коректність, точність, розкутість/, культуру спілкування /повага до співрозмовника через вивчення його інтересів, управління поведінкою аудиторії, залучення однодумців, відповідальність за своє слово/. Отже, риторика – найоптимальніший шлях особистісного розвитку людини у демократичному суспільстві.

– Універсалізм риторики полягає також у її необхідності мовцеві будь-якої професії незалежно від того, чи пов"язана його професійна діяльність з умінням спілкуватися, говорити. Уміння керувати своїм мисленням і мовленням, як правило, дає можливість оратору, зокрема вчителю, повніше реалізувати себе, свої здібності в обраній спеціальності, тобто ефективна мисленнєво-мовленнєва діяльність вчителя-вихователя є основою професіоналізму. За даними наших спостережень, до 90% людей будують свою діяльність за законами риторики, але роблять це частіше за все інтуїтивно, несвідомо. Все це свідчить про те, що риторика є необхідною педагогові, і чим раніше він оволодіє цією наукою, тим швидше вийде на шлях повнішої само-

реалізації.

Одним із проявів специфіки риторики є те, що риторика - прикладна наука за своєю спрямованістю /учить мовця, як грамотно, розумно діяти в різних життєвих ситуаціях/, тому й викладання риторики в школах нового типу, вузах повинне здійснюватися головним чином у діяльнісному режимі /в системі багатоманітних активних форм/.

Саме практичний аспект риторики лежить в основі тісного взаємозв"язку риторики і педагогіки, які спрямовані на формування креативної, риторичної особистості учня, студента, спеціаліста гуманітарного профілю, перш за все вчителя-вихователя, для якого володіння живим словом є основним педагогічним фактором професіоналізму. Перебудова, реформування освіти передбачає "перебудову" педагогічного мислення, усієї педагогічної діяльності, пов"язаної з ефективним мисленням, якісним мовленням, оптимальним спілкуванням вчителя з аудиторією.

Нагальна соціальна потреба демократичного суспільства - формування мовної та риторичної особистості вчителя-вихователя - ставиться як центральна проблема педагогічної риторики, нового напряму розвитку класичної гуманітарної синкретичної науки риторики, зокрема у працях С.П.Іванової, А.Ю.Михневича, С.О.Мінєєвої, Є.О.Ножина, Ю.В.Рождественського, О.А.Юніної та інших відомих риторів, а також педагогів І.А.Зязюна, А.Й.Капської, Н.М.Тарасевич та ін.

Прикладна педагогічна спрямованість риторики зовсім не применшує її теоретичної сторони, оскільки значущість першої залежить від сили й багатства останньої, бо суспільство потребує вчителя-інтелігента, педагога-новатора, який має моральне й професійне право на переконуючу бесіду з учнями, батьками, колегами. Таким чином, якщо строго підходити до визначення характеру науки риторики, то звідси випливає висновок, що це - теоретико-прикладна наука філософсько-дидактичного спрямування.

Своєрідність риторики відзначаємо і в такій її якості як системність, що досить чітко простежується в риторичній формулі, яка відбиває системність мисленнєво-мовленнєвої діяльності мовця. Саме риторика /загальна і часткова/ спеціалізується на навчанні майбутнього вчителя цій якості. У результаті чого риториці в процесі навчання повинна бути відведена роль першооснови, першої

"цеглинки" освіти вчителя-мовця, бо риторика закладає основи системної мисленнєво-мовленнєвої та комунікативної діяльності, а всі інші науки поглиблюють ту чи іншу грань цієї діяльності. Як наслідок, у педагога-вихователя формується системне бачення світу, відображеного у багатоманітності спецпредметів, тобто риторика - це систематизатор процесу навчання.

Риторика як наука знаходиться у безпосередньому відношенні до категорії морального /у цьому ми також вбачаємо її своєрідність/: етос є найважливішою складовою риторики, тобто поза етосом /моральна позиція мовця-педагога/ риторика руйнується, вироджуючись у демагогію, софістичну балаканину. Тим самим риторика виступає в ролі своєрідного індикатора, що виявляє наявність або відсутність моральної основи у вчинках впливаючого суб"єкта; тільки-но мовець забуває про принцип "не нашкодь іншому" - одразу змінюється характер його дії на інший суб"єкт - з переконання перетворюється у маніпуляцію, і весь арсенал риторичних засобів /уже антириторичних/ спрямовується на руйнацію особистості - пригнічення, приниження, залякування, підкорення тощо.

Розглянуті ознаки /інтегративність, універсалізм, теоретико-прикладна спрямованість, системність, моральна зумовленість/, які визначають своєрідність риторики як науки, дозволяють їй посісти особливе місце на авансцені сучасної науки, сутність якого полягає у її здатності здійснити цілісний підхід до розвитку мовної та риторичної особистості, зокрема вчителя-вихователя в реформованій освіті демократичної України.

У другому розділі - "Організація риторичної діяльності вчителя за законами риторики" розкривається риторична формула у вигляді детального опису змісту кожного риторичного закону і внутрішні зв"язки між усіма законами риторики педагогічного спрямування.

З античних часів чітко й послідовно розрізнялися три фази риторичної діяльності оратора:

а/ докомунікативна фаза;

б/ комунікативна фаза;

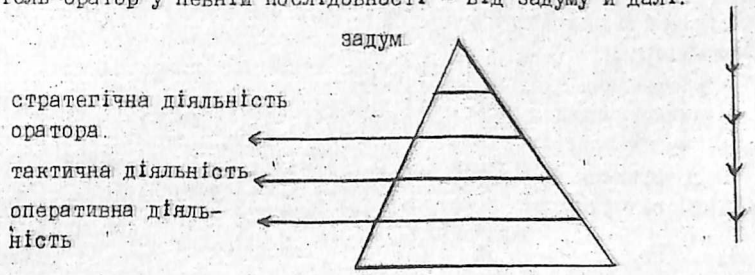
в/ посткомунікативна фаза, які цілісно й системно охоплювали

творчість оратора від задуму /зародження ідеї, "божественного логосу"/ до виголошення промови перед аудиторією та осмисленням її впливовості, дієвості на аудиторію.

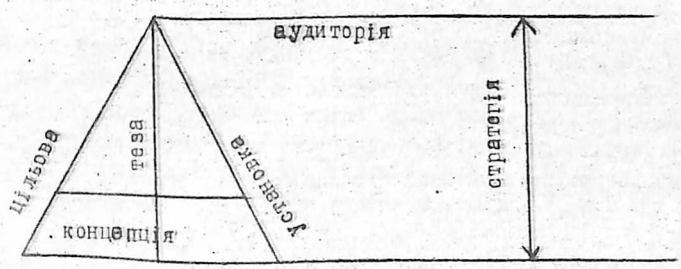
Процес організації риторичної діяльності вчителя передбачає такі моменти: створення задуму і підготовку його запуску в певну аудиторію /шкільну, вузівську, масову тощо/ - проектування процесу та його запуску. Це не суперечить класичним риторичним традиціям, згідно з якими формування й розвиток мисленнєво-мовленнєвої діяльності оратора здійснюється послідовно - ступенево: винайдення /інвенція/, розташування /диспозиція/, вираження /елокуція/, запам"ятовування /меморія/, виголошення.

Докомунікативна фаза риторичної діяльності вчителя включає в себе концептуальний закон риторики, який становить перший крок ідеомовленнєвого циклу винайдення задуму, логосу, ідеї /створення концепції/. За своєю суттю цей закон передбачає пошук вчителем-мовцем істини шляхом всебічного аналізу предмета.

На схемі відзначені усі види діяльності, які має здійснити вчитель-оратор у певній послідовності - від задуму й далі:

У роботі аналізується риторичний трикутник, де чітко визначено місце кожного мисленнєво-мовленнєвого компонента:

У результаті аналізу й опису концептуального закону риторики робиться висновок про те, що його знання і застосування забезпечують вчителю-оратору необхідний рівень компетентності й професіоналізму.

Важливими компонентами в діяльності вчителя-оратора є спосіб денотатного аналізу, розроблений О.І.Новиковим та його учнями на основі концепції тексту М.І.Жинкіна. Ми розробили принципи побудови денотатного графу /ДГ/ на ряді ілюстрацій проблем освіти: "Розвиваюча освіта", "Системність педагогічного процесу" тощо, а також принципи побудови діалектичного денотатного графу /ДДГ/ на основі положень діалектичної логіки.

ДДГ дозволяє вчителю-оратору всебічно вивчити предмет /зсередини і шляхом порівняння його з протилежністю/ та побудувати глибоку, повноцінну концепцію цікавлячого предмета.

"Запуск" задуму в аудиторію відбувається з урахуванням закону моделювання аудиторії, який дозволяє вчителеві виробити стратегію реалізації концепції.

Стратегія дій вчителя-оратора являє собою таку послідовність кроків:

- визначення цільової установки;
- вичленування з концепції питань, розрахованих на певну аудиторію, та їх аналіз;
- формування тези /система коротких відповідей суб"єкта на поставлені питання/.

Стратегія являє собою певну конкретизацію концепції, для чого необхідно враховувати дію тактичного закону, який передбачає систему дій по підготовці ефективної реалізації стратегії. В роботі грунтовно аналізуються аргументація та активізація мисленнєвої та почуттєво-емоційної діяльності аудиторії.

Отже, концептуальний закон, закон моделювання аудиторії, стратегічний, тактичний спрямовані на розвиток інтелектуального центру /мисленнєвих здібностей вчителя/ таких якостей, як самостійність, самокритичність, глибина, ерудиція, гнучкість, відкритість мислення. Інакше кажучи, знання й застосування цих законів сприяє розвиткові ефективного мовлення /вищих інтелектуальних можливостей/. Тому риторика філософсько-дидактичного спрямування перш за все вчить мовця грамотно мислити.

Після того, як учитель-оратор пройшов усі етапи винайдення та організації думки, він робить наступний крок - починає працювати над другою стороною мисленнєво-мовленнєвої діяльності - мовленням як найбільш універсальним засобом вираження думки. Мовленнєвий закон риторики, як свідчать соціологічні обстеження аудиторій України та за її межами, все більше й більше цінується слухачами, яких не задовольняє сухе академічне мовлення деяких горе-ораторів, які не володіють живим переконуючим словом в умовах тотального наступу технічних засобів масової комунікації.

Специфіка мовленнєвого закону риторики полягає в тому, що цей закон фокусує в собі цінний досвід різних лінгвістичних та педагогічних дисциплін /стилістика, прагматика, основи культури мовлення, лінгвістика тексту, виразне читання, витончена словесність та ін./ по створенню повноцінної комунікації й завдяки цьому стає тією базою, яка дозволяє вчителеві-ораторові оволодіти грамотно процесом говоріння /як уникнути комунікативних провалів, помилок/ і навіть піднятися до рівня мистецтва живого слова - отримання естетичного задоволення від свого та чужого мовлення.

Мовленнєвий закон завершує стадію організації мисленнєво-мовленнєвої діяльності вчителя-оратора /підготовчий етап/ і відкриває наступний етап - управління мисленнєво-мовленнєвим процесом, який включає в себе два компоненти: організаційний аспект /підготовка продукту мисленнєво-мовленнєвої діяльності/ і власне управлінський аспект, який передбачає створення умов для ефективної реалізації продукту мисленнєво-мовленнєвої діяльності мовця /закон ефективної комунікації/ й аналіз результату: що вийшло, що не вийшло, причини, шляхи розв"язання /системно-аналітичний закон/.

Закон ефективної комунікації передбачає систему дій вчителя-оратора з метою налагодження контакту з аудиторією на всіх етапах комунікації як необхідну умову ефективної реалізації продукту мисленнєво-мовленнєвої діяльності.

Нами проаналізовано систему дій вчителя-оратора з метою встановлення і збереження контакту:

- коректування продукту підготовчого етапу по ходу спілкування;
- управління поведінкою аудиторії;
- управління власною поведінкою.

Системно-аналітичний закон передбачає аналіз якості та ефективності продукту мисленнєво-мовленнєвої діяльності вчителя-оратора у посткомунікативній фазі риторичної діяльності мовця.

Аналіз якості /як зроблений продукт/ здійснюється на всіх етапах мисленнєво-мовленнєвої діяльності: підготовчому, виконавському, наслідковому. Аналіз ефективності /результативності/, ступеня реалізації, цільової установки, співвідношення задуманого результату /мети/ і одержаного результату проводиться на наслідковому етапі діяльності.

Системно-аналітичний закон базується на двох етапах критичної діяльності вчителя-оратора:

1/ самоаналіз /оратор аналізує свій продукт, свої дії/;

2/ аналіз інших /оратор аналізує чужий продукт і дії іншого мовця/.

Цей закон становить собою інструмент розвитку в педагога-оратора таких якостей, як самокритичність і відкритість мислення /здатність сумніватися, дії повинні бути відкритими до сприйняття інших точок зору/, мовне чуття /уміння відбирати найбільш стисні, влучні слова, звороти/ шанобливість, тактовність і коректність у ставленні до інших людей.

Хоч системно-аналітичний закон завершує риторичну формулу, однак він не робить її замкненою, застиглою завдяки тому, що сам по собі символізує вічний процес удосконалення всього існуючого у світі.

У третьому розділі "Історичні основи риторики – школа красномовства вчителя-оратора" аналізуються риторичні традиції та їх роль у розвитку слов"янського красномовства. Риторика, як і інші науки, має свою історію, без вивчення якої важко

розраховувати на розвиток нових напрямків, особливостей в ораторському мистецтві, неможливо виховати ораторську особистість вчителя-оратора Нової України. До наших днів не втратили своєї цінності прогресивні риторичні праці кращих риторів давнього світу, бо риторика як науково-педагогічна дисципліна своєю основою має греко-латино-візантійську культуру.

У дослідженні описано основні етапи історії риторики і красномовства: антична спадщина кращих риторів Давньої Греції, Давнього Риму: Арістотеля, Цицерона, Демосфена, Квінтиліана та деяких інших, риторична спадщина Київської Русі: Іларіона, Кирила Туровського, українського риторичного Ренесансу XVII-XVIII ст.ст.: Софронія Лікуда, Стефана Яворського, Іоаникія Галятовського, Георгія Конисського, Феофана Прокоповича та ін., кращі праці риторів XIX ст.: О.Ф.Мерзлякова, М.М.Сперанського, М.Ф.Кошанського, К.Г.Зеленецького та ін., описано курси риторики та красного слова в Києво-Могилянській Академії, Інституті Живого Слова, а також проаналізовано причини пожвавлення риторичних досліджень у 20 рр. XX ст. , подальшого риторичного застою в середині XX ст. до періоду демократичного оновлення суспільства, розбудови української незалежної держави, реформування освіти на засадах гуманізму, гуманітаризації та демократії.

Риторика як науково-педагогічна дисципліна має глибокі етичні й естетичні корені, бо захищає від "правдоподібності" в ім"я істини, добра й краси. У дослідженні описано традиції старовинної риторичної етики слов"ян як фактору формування риторичної культури педагога-оратора демократичного суспільства.

У науковий обіг вводяться поняття "риторичної етики" відповідно до існуючих християнською- етичних норм життя, які складалися з напучувань про те, як бажано себе поводити, як будувати стосунки з оточуючими людьми, з близькими, старшими й молодшими за віком тощо.

Правила мовленнєвої поведінки в побуті регламентувалися рекомендаціями типу: "втішай", "відповідай", "не хвалися", "будь добрим", "лагідним", "не пам"ятай зла", "будь людинолюбним" і под.

Багато з них близькі до сучасних етичних рекомендацій, порад, але чимало з цієї старовинної етичної, риторичної спадщини нами

втрачено, забуто. Осмислення й відродження духовно-інтелектуального потенціалу суспільства сприятиме формуванню риторичної культури сучасного педагога-оратора в час відродження духовності, пізнання своїх духовних коренів, формування засад національної риторичної школи.

У четвертому розділі - "Педагогічна риторика"- розкриваються актуальні проблеми педагогічної риторики, адже сучасний етап духовно-інтелектуального та риторичного відродження українського народу в рамках суверенної держави загострює проблему підготовки висококваліфікованих спеціалістів, зокрема вчителів, на рівні світових вимог.

Основою концепції відродження національної риторичної спадщини є теорія духовного відродження народу, теорія взаємодії людини як суб"єкта і суб"єкта гуманітарного знання, проблеми людини; аксіологічні й світоглядні складові особистості педагога, зокрема випускника вузу гуманітарного профілю.

Класична риторика у другій половині XX ст. оновлюється як синкретична наука філософсько-дидактичного спрямування - педагогічна риторика, мета якої - формування риторичної особистості вчителя, який володіє мистецтвом переконуючого мовлення і може навчити цьому мистецтву своїх учнів, студентів.

Без уміння вести конструктивний діалог, бесіду, диспут руйнується педагогічне спілкування, гальмується демократизація шкільного та вузівського життя.

Новий концептуальний підхід до освіти утверджує духовно-інтелектуальне пробудження особистості, відновлює загальнолюдські й національні цінності милосердя, доброти, співчуття, гуманізму, добротворення, які у тоталітарній державі перейшли на периферію свідомості.

Сучасна наука риторика спрямована на формування риторичної особистості вчителя, тому що риторика первісно розгорталася не лише як філософська, але і як педагогічна наука.

Активізується соціальне замовлення демократичної України на формування національної риторичної школи, української школи красномовства, яка включатиме в себе кращі світові, європейські та

вітчизняні здобутки риторичної теорії та практики.

Педагогічна риторика сучасності є інтегратором, синтезатором у процесі фахової підготовки вчителя-оратора, вчителя-інтелігента, педагога-професіонала, який майстерно володіє секретами переконуючої комунікації засобами живого слова.

У роботі проаналізовано особливості давніх риторичних шкіл, зокрема вчитель у античні часи стояв нарівні з оратором -філософом, поетом-віщуном, царем, був провісником правди, служив істині, добру, красі.

До актуальних проблем педагогічної риторики відносимо такі:

- поновлення статусу риторики як науки та навчальної дисципліни в середній та вищій школі із збереженням кращих філософсько-дидактичних традицій світового та національного риторичного досвіду в рамках концепції гуманізації та гуманітаризації освіти України;

- потреба демократичного суспільства у формуванні мовної та риторичної особистості вчителя-майстра з ефективним мисленням, якісним мовленням, оптимальним спілкуванням;

- формування національної школи риторики для успішної реалізації концепції народної освіти, формування риторичної особистості вчителя, спеціаліста - випускника вузу, який зможе ефективно реалізовувати свої демократичні права і свободи у всіх сферах переконуючої комунікації;

- нова суспільно-мовленнєва практика, закон про українську мову як державну мову України вимагає цілеспрямованої державної політики - фінансової, видавничої, кадрової, спрямованої на відродження національної риторичної спадщини, формування риторичної особистості вчителя, висококваліфікованого спеціаліста в системі "людина-людина";

- утвердження єдиного критерію культури народу, яким стає М І Р А Г У М А Н Н О С Т І, ступінь орієнтації на ствердження і формування творчої особистості, зокрема вчителя, тому необхідно вивчити і осмислити світовий та національний досвід викладання риторики, зокрема у США, Японії, Франції, Німеччині, Голландії та інших країнах з метою інтеграції в цивілізований світ;

– перспективним шляхом формування й підвищення риторичної культури суспільства є формування полемічної культури, виховання кадрів полемістів, спеціалістів з проблем еристики, культури демократичного діалогу, дискусії тощо – професійних кадрів політиків, вчителів, журналістів, юристів тощо;

– формування високопрофесійного корпусу лекторських кадрів України по лінії товариства "Знання", "Просвіта" тощо, підвищення їх ораторської майстерності у відповідних центрах, інститутах підвищення лекторської майстерності;

– у кінці XX ст. відродження риторичного потенціалу суспільства на якісно новому рівні корелюється з античним світом, у якому мікрокосм людини включався у макрокосм Всесвіту. Тому зростає потреба всебічного вивчення творчих інтелектуально-духовних потенцій оратора-вихователя як представника еліти народу /створення Національного інституту Людини з центром красномовства, лабораторією риторики/.

До основних умов реалізації проблем педагогічної риторики відносимо такі:

– підвищення соціального статусу вчителя, зокрема новатора, підвищення його духовно-інтелектуальної культури, творчого потенціалу, створення належних умов для підвищення професійної кваліфікації;

– введення риторики в середню й вищу освіту України як обов"язковий навчальний предмет у закладах гуманітарного профілю, на вибір – у технічних закладах;

– формування національної школи красномовства через виховання риторичної особистості вчителя, лектора, для яких живе слово є головним інструментом професійної діяльності;

– координація творчих зусиль провідних спеціалістів-педагогів, риторів, філософів, логіків та інших, які працюють у сфері переконуючої комунікації;

– створення у вузах відповідних кафедр риторики, логіки, еристики, теорії й практики аргументації, педагогічної майстерності, педагогічної творчості, театральної педагогіки та інших з метою формування національної риторичної школи;

– формування нових підходів до риторики як класичної гумані-

тарної науки, націленої на формування гармонійної творчої особистості, які позбавляють її від штучних ідеологічних нашарувань, ідеологічних обмежень та фальсифікацій, що призвело до її занепаду й виродження в середині XIX ст.;

– розробка науково-педагогічної системи навчання учнів, студентів ораторському мистецтву, риториці та створення умов для підвищення кваліфікації;

– залучення учнів, студентів до різноманітних форм риторичної діяльності у навчальній та позанавчальній творчості з метою формування позитивної мотивації до фахової діяльності;

– поліпшення якості профвідбору абітурієнтів у педвузи із врахуванням риторичних здібностей до усної переконуючої комунікації;

– координація просвітницької діяльності усіх зацікавлених установ, організацій, осіб в Україні та за кордоном.

Перспективним напрямком розвитку риторичної особистості є дослідження як у галузі загальної, так і часткової риторики, зокрема формування риторики ділової комунікації політиків, депутатів парламенту, юристів, менеджерів, журналістів, лекторів, рекламних агентів тощо, політичне, судове, академічне, лекційно-пропагандистське, військове та інше красномовство.

Впровадження концепції риторики до системи народної освіти України передбачає такі етапи:

I/ перехідний період розробки структури викладання риторики як науки гуманітарного циклу, піготовки грунтової науково-методичної бази через видання навчальних планів, програм, посібників, хрестоматій, підручників, монографій для середньої та вищої школи, системи підвищення кваліфікації та перекваліфікації професорсько-викладацького складу;

2/ основний період: поглиблення змісту викладання риторики та суміжних курсів, спецкурсів, пошук нових підходів, форм і методів навчального процесу, продовження роботи над науково-методичним забезпеченням навчального процесу, підготовка та перепідготовка кадрів риторів з метою формування національної школи красномовства.

У дослідженні описана модель формування риторичної особисто-

сті майбутнього вчителя в школі нового типу та у вищій школі.

Розробка змісту й методів навчання в педагогічних класах у школах нового типу України /гімназія, ліцей, коледж, школа-гімназія тощо/ на принципах гуманізації та гуманітаризації суспільного життя в цілому, гуманізація та гуманітаризація освіти, зокрема формування риторичної особистості майбутнього вчителя, зумовила введення курсу риторики як навчального предмету до нових навчальних планів. Завдання викладання цього класичного гуманітарного предмету є підвищення загальної риторичної культури демократичного суспільства.

Ці позитивні зрушення у реформованій освіті України останніми роками особливо активізувалися. Цьому сприяє початок розбудови молодої демократичної держави і вияв дефіциту мисленнєво-мовленнєвої та комунікативної культури випускників школи, вузу в різних сферах суспільного життя: політичній, судовій, академічній, військовій, діловій тощо. Це особливо помітно на тлі значних успіхів риторичної освіти в гімназіях, ліцеях, семінаріях, братських школах, вузах минулих століть, зокрема в період риторичного Ренесансу в Україні XVII-XVIII століть.

Риторика як навчальний предмет зникла понад 75 років тому; з педагогічних, юридичних інститутів, університетів поступово витіснилася близько 150 років тому, а тому Україна, як і інші країни СНД, втратила свої висококваліфіковані кадри, які володіли риторикою в системі освіти, розробляли її як науку на рівні світових вимог.

Окремими аспектами риторики - логічними, психологічними, лінгвістичними тощо - займалися у деяких регіонах колишнього СРСР: Москві, Пермі, Санкт-Петербурзі, Мінську, Києві, Львові, Харкові та ін.

Експериментальні програми курсу риторики для шкіл нового типу, вузів створювалися у координації з представниками Московської, Мінської, Пермської шкіл риторики /Ножин Є.О., Рождественський Ю.В., Іванова С.П., Мінєєва С.О., Юніна О.А., Міхневич А.Ю. та ін./.

Впровадження й практична реалізація експериментальної програми відбувалося у школі-гімназії № 59 м. Києва, Українському коледж-

жі № 272 м. Києва, на курсах риторів у міжрегіональному інституті підвищення кваліфікації вчителів, Кишинівській гімназії тощо.

Було створено кілька альтернативних варіантів програм риторики, ораторського мистецтва, майстерності спілкування, евристики, які пройшли успішну апробацію в КУ ім. Т.Г.Шевченка, УДПУім. М.П.Драгоманова, школі-гімназії № 59 м. Києва.

Вихідне положення експериментальної програми до курсу риторики для шкіл нового типу: початок формування риторичної особистості з високим рівнем риторичної культури базується на основі тісного взаємозв"язку з процесом формування мовної особистості учня на уроках рідної та іноземних мов, починаючи з молодших класів, з урахуванням вікових та національно-мовних особливостей учнів.

Більшість спеціалістів з проблем риторики, зокрема С.П.Іванова, С.О.Мінєєва, О.А.Юніна, погляди яких ми поділяємо, виділяють 3 або 4 етапи навчання риториці з метою досягнення запланованого рівня мисленнєво-мовленнєвою та комунікативною діяльністю:

I етап - 1-3 класи;
II етап - 4-6 класи;
III етап - 7-8 класи;
IУ етап - 9-11 класи.

У кінцевому результаті навчання риториці передбачається формування таких умінь:

- вести бесіду на побутові, політичні, ділові, філософські, історичні та інші теми, які входять до кола культурної, компетентної людини;

- слухати й чути співрозмовника, ставити запитання у адекватній ситуації формі, коректно, етично подавати репліки, вступати до розмови, доповнюючи і розвиваючи тему бесіди, аргументовано заперечуючи співрозмовникові по суті обговорення проблеми;

- брати участь у дебатах з проблеми, в якій дискутант є достатньо компетентним, викладає свої думки й судження за нормами літературного мовлення на рівні строго регламентованих вимог до виступу;

- брати участь у дискусіях, суперечках, зберігаючи всі логічні, етико-психологічні й педагогічні закони, правила; послі-

довно й доказово відстоювати свої погляди, якщо вони спрямовані на конструктивне розв"язання проблеми;

- виступати перед аудиторією із невеликою за обсягом монологічною промовою /різною за жанром/ на доступну тему, коректуючи її зміст, обсяг залежно від ситуації;

- вільно викладати свої думки у формі листа, статті; висловлювати оцінки, переконання, коментарі стосовно певного жанру, виходячи із загальноприйнятих правил;

- проникати у задум чужого письмового чи усного мовлення і розрізняти внутрішній зміст, глибинні цілі, тобто ефективно читати й слухати, надавати загальнориторичну оцінку прослуханого виступу чи прочитаного тексту;

- мати розвинене мовне чуття, інтуїцію оратора, який гостро-естетично сприймає текст, художнє слово;

- розуміти риси національної специфіки виступів та риторичних текстів із скарбниці українського красномовства.

Крім цих загальних цілей, викладач курсу риторики розв"язує такі питання:

І. Які із перелічених умінь можуть бути покладені в основу риторичної діяльності й сформовані в кінцевому результаті на всіх 4-х етапах навчання?

2. На якому матеріалі /навчальному, літературному, художньому, громадсько-політичному тощо / можуть формуватися ці уміння на кожному етапі?

3. Які принципи, способи й прийоми будуть використовуватися на всіх етапах для найбільш ефективного засвоєння предмету? /Враховуючи, що на оволодіння курсом у гімназії, коледжі протягом 2-х років в середньому виділяється 2 години на тиждень/.

Вихідні настанови для відбору змісту технології навчання в школах нового типу такі:

І. Програмний матеріал з риторики по етапах розподіляється на ідеях ЦІЛІСНОСТІ й КОНЦЕНТРИЧНОСТІ, що передбачає нарощування, поглиблення, розширення знань і вмінь у загальній системі розвиваючої освіти.

2. Навчання риториці як гуманітарній, синкретичній науці ба-

зується на розвиткові розумової активності учнів, активізації самостійності мислення, індивідуальної творчості учня з активним і продуктивним залученням методу навчання на риторичних взірцях /риторичний аналіз/. Становлення індивідуальної творчості й риторичних потенцій дітей пов"язане із розвитком діалективного, критичного мислення, без сліпого, некритичного копіювання.

3. Увесь мовленнєво-мисленнєвий, комунікативний процес ритора пронизує тріада класичної риторики: етос, пафос, логос, які спрямовані на класичні критерії оцінки змісту й форми публічного виступу оратора. Категорії етосу, пафосу, логосу як основоположні поняття відповідального й впливового мовлення повинні поступово й цілеспрямовано засвоюватися учнями класів педагогічного профілю в процесі навчання на всіх етапах формування риторичної особистості.

У роботі детально описано розроблену модель побудови курсу риторики на кожному етапі: матеріал навчання, основні форми й методи роботи, запропонували варіанти творчих завдань для дітей, які виявляють особливу схильність до власної словесної творчості, запланований результат.

Основним джерелом словесної творчості учня є вчитель, майстер переконуючого, художньо-публіцистичного, ораторського слова, тому ми проаналізували унікальну художньо-ораторську спадщину видатного українського педагога-новатора В.О.Сухомлинського та його учнів у "Школі радості", яка є сходинкою на шляху відродження й розбудови національної школи красномовства.

Формування риторичної особистості в умовах вищої освіти тісно пов"язане з реформуванням освіти на засадах гуманізації, гуманітаризації та демократизації.

Принципово важливу роль в оновленні змісту освіти має відіграти орієнтація на інтегративні курси, зокрема риторики філософсько-дидактичного спрямування, на основі пошуку нових підходів до структурування знань, методики викладання, кадрового забезпечення тощо.

Виховання риторичної особистості вчителя-випускника вузу базується на головних принципах педагогіки, риторики, психології, мистецтва. Теорія особистісно-діяльнісного підходу особливо чіт-

ко відображена у концепціях Л.С.Виготського, С.Л.Рубінштейна, О.М.Леонтьєва, К.С.Станіславського. У 20-30 рр. XX ст. українські та інші вчені-педагоги розвивали ідею максимально ефективної виконавської, ораторської діяльності педагогів з метою розв"язання педагогічних завдань. Встановлювалися тісні зв"язки між мистецтвом живого слова й навчанням мистецтву літератури.

Педагоги-теоретики В.В.Голубков, М.А.Рибнікова та ін. поєднували словесну й педагогічну діяльність з ухилом у розумінні мистецтва живого слова як педагогічного інструменту навчання. Н.К.Крупська, А.В.Луначарський, А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський розширили цей зв"язок на рівні ієрархії: мистецтво слова - виховання творчої особистості вчителя, що відповідає й сучасному поглядові дослідників на виховання риторичної особистості педагогічних та гуманітарних кадрів в Україні, про що йдеться, зокрема, у дослідженнях проф. А.Й.Капської /Київський педагогічний інститут ім. М.П.Драгоманова/, дослідженнях С.П.Іванової, О.А.Юніної /Пермський університет ім. М.Горького/ та ін.

Виховання риторичної особистості студента педвузу, вчителя вимагає формування спеціальних умінь педагога на основі тісного зв"язку з вихованням мовної особистості, для чого необхідно включити у вузівський курс викладання навчальних дисциплін, які формують мисленнєво-мовленнєву та комунікативну культуру студента: рідна мова /стилістика, культура мовлення, теорія і практика перекладу/, іноземна мова /латинська або давньогрецька, одна-дві романо-германські/, логіка, педагогіка, психологія, філософія /I-II курси/; риторика, прагмариторика, ораторське мистецтво, мистецтво ділового спілкування /III-IУ курси/; евристика, полемічна майстерність оратора, теорія і практика аргументації /У курс/. Зміст програми риторики включає знання теорії та історії риторики, красномовства, розуміння звукової моделі мови й мовлення як моделі відображення дійсності, уміння вичленити в ній основні компоненти, які б сприяли розвиткові педагогічної техніки, культури мовлення, ораторського мистецтва, полемічної майстерності оратора тощо. Ми розглядаємо взаємозв"язок теоретичних та практичних компонентів у формуванні риторичної особистості

вчителя, який повинен володіти живим словом як інтеграційною якістю професійної майстерності з установкою на педагогічну діяльність через сформовані спеціальні знання й уміння, через переконаність та ціннісні орієнтації студента на доцільність володіння мистецтвом живого слова у педагогічному процесі, педагогічному спілкуванні. Живе, ораторське слово вчителя є творчим актом його ефективного спілкування з учнями, де матеріалом для спілкування найчастіше виступають власні думки оратора або думки, втілені письменником, вченим у спеціальному тексті. Вплив учителя, викладача вузу на інтелект та емоції аудиторії є необхідною умовою впливової усної переконуючої комунікації.

Моделювання навчального процесу у вузі передбачає системний підхід як способу вивчення, аналізу й узагальнення педагогічних фактів та явищ у діалектичному процесі пізнання. Дослідження С.І.Архангельського, В.Г.Афанасьєва, Т.А.Ільїна, Л.М.Новікової та ін. розкривають протиріччя між вимогами школи до випускника педвузу та невідповідністю його підготовки у плані володіння живим, переконуючим словом: між об"єктивно зрослими вимогами до якості ораторської культури та відсутністю методики навчання студентів педвузів до оволодіння ораторськими уміннями, гострим дефіцитом кадрів викладачів тощо.

Погляди філософів, педагогів, риторів з цієї проблеми збігаються в обґрунтуванні необхідності формування психологічної готовності студентів до ораторської діяльності, до оптимізації управління цим процесом на всіх етапах навчання і педагогічної творчості. Виховну діяльність педагога ми розглядаємо як систему вищого порядку, а словесна /ораторська/ діяльність є підсистемою із своїми складовими компонентами. Ефективність діяльності кожного компонента залежить від мети, змісту й форм навчання. Цілі включають: загальні цілі, зумовлені розвитком і потребами суспільства /школи, педвузу/, загальні цілі, зумовлені вимогами педагогічного процесу /виховного/; часткові цілі, які передбачають розвиток ораторського мистецтва.

Зміст системи передбачає створення передумов для теоретико-практичного оволодіння студентами ораторськими уміннями як способом педагогічного впливу на учня.

У кінцевому результаті навчання риторицї виділяються такі уміння студентів:

- вести розгорнутий монолог /лекцію тощо/ із фахової проблематики;
- вести ефективну, конструктивну бесіду на будь-яку тему з кола культурної, високоосвіченої людини;
- володіти полемічним мистецтвом, культурою конструктивного діалогу та полілогу /диспут, полеміка, дискусія/;
- володіти етикою оратора;
- виробити індивідуальний образ оратора, власний ораторський стиль;
- розуміти і виявляти риси національної специфіки виступів та риторичних текстів із скарбниці українського красномовства.

Методи навчання, які запропоновано у формуючому педагогічному експерименті, сприяють систематизації діяльності студентів: мислительної, мовленнєвої, комунікативної, творчої, педагогічної.

У роботі досліджені й описані кінцеві уміння студентів, випускників педвузів, виділені основні сфери застосування набутих ораторських навичок та вмінь: навчально-пізнавальна, професійно-педагогічна, громадсько-політична, культурно-просвітницька.

На оптимальність навчання впливають такі основні фактори: профвідбір студентів, ступінь наявності фахових, зокрема ораторських здібностей, мотиви вибору спеціалізації, реальні можливості педвузу в плані підготовки студентів до усної переконуючої комунікації.

З метою формування риторичної особистості вчителя, пропонуємо три етапи діяльності вузівського педагога:

1/ моделювання системи навчання студента;

2/ створення й реалізація навчальної програми з риторики, ораторського мистецтва;

3/ розробка і впровадження навчальних та позааудиторних форм навчання студентів в умовах педагогічної та гуманітарної освіти.

До педагогічних умов формування ораторської особистості майбутнього вчителя, крім системного методу в розв"язанні педагогічних завдань, міжпредметних зв"язків із викладачами курсів історії педагогіки, педагогіки, психології, педагогічної майстерно-

сті, методики викладання фахових дисциплін, художнього читання, виразного читання, стилістики та культури мовлення, виконавсько-мовленнєвої діяльності та ін., відносимо і перелік та обсяг годин навчальних курсів, необхідних для навчання студентів мистецтву живого слова. На базі експертного опитування спеціалістів вузу засобами математичної логіки визначається структура навчальних курсів та спецкурсів для даного вузу, їхній логічний взаємозв"язок.

Демократична реформа вищої школи передбачає багатоваріантність та альтернативність шляхів практичної реалізації підготовки висококваліфікованих кадрів учителів, а також мобільність нових програм гуманітарних курсів, здатність їх до самовдосконалення через відкритість для доповнень і корекції відповідно до динаміки поточних умінь у соціально-економічній, культурно-освітній сферах та прогнозу на перспективу з метою оптимального задоволення соціальних потреб у формуванні висококваліфікованих вчителів-риторів на рівні сучасних вимог.

В цілому можна зробити висновок про те, що розвиток суспільства, яке ставить на чільне місце формування риторичної особистості вчителя, має значний духовно-інтелектуальний потенціал, бо класична риторика філософсько-дидактичного спрямування є активним фактором в організації стабілізуючого культуротворчого фактора демократичної держави. Тому кожен мовець, незалежно від сфери усної переконуючої комунікації, повинен відчути високу відповідальність за словесний вчинок, словесну дію, бо у широкому розумінні риторика переймається проблемами впливу мислення на свідомість, буття, екзистенційну дійсність. Вона стане важливим інструментом гармонізації громадської свідомості, роздертої суперечностями й кризами суспільства.

Мета сучасної інтелігентної людини - осмислити багатющу риторичну спадщину цивілізованого людства й свого народу на новому етапі розвитку суспільства, а також стосовно власних можливостей, конкретної ситуації спілкування; виробити оригінальний ораторський стиль, розширити духовно-інтелектуальні обрії у широкому контексті світової культури, бо, як писав гуманіст-просві-

титель М.К.Рерих, особливо у дні тяжкі ми повинні творити молитву серця про прекрасне – закладати інтелектуально-духовний фундамент демократичного суспільства.

Загальні в и с н о в к и проведеного дослідження формулюються у таких положеннях.

Аналіз вітчизняної і світової риторичної, педагогічної, філософської, психологічної, лінгвістичної, літературознавчої літератури з проблеми дослідження, проведений педагогічний експеримент, ретроспективний аналіз досвіду педагогічної та лекційної роботи автора дисертації дають підстави для таких основних висновків.

Сучасний етап духовно-інтелектуального оновлення українського народу в межах молодої демократичної держави, з активною усномовною комунікацією в різних жанрах і видах спілкування вимагає відродження його риторичної спадщини, яка є органічною складовою культури, науки, мистецтва, критично переосмислюючи минулий досвід, використовуючи все те, що може прислужитися благородній справі й меті освіти – формуванню творчої, гармонійної особистості вчителя-оратора, який творить інтелектуально-духовні ресурси суспільства.

Демократичне оновлення суспільства в Україні у 90 роки XX ст. спричинило соціальне замовлення на яскраву, ораторську обдаровану й підготовлену особистість учителя-вихователя, просвітителя, народного депутата, громадсько-політичного діяча, який володіє ефективною переконуючою комунікацією. Саме тому й загострюється соціальне замовлення на формування риторичної особистості на базі мовної особистості, тобто людини з ефективним мисленням, якісним мовленням, оптимальним спілкуванням.

Концепція гуманізації та гуманітаризації реформованої освіти України включає в себе відновлення науково-педагогічного статусу класичної гуманітарної науки риторики як теоретичної дисципліни та навчального предмету в середній та вищій школі із збереженням у ній конструктивних, прогресивних ідей та методик класичного періоду, а також українського риторичного Ренесансу XVII–XVIII ст., етико-естетичної цінності народного золотослову тощо.

Назріла потреба формування української риторичної школи для успішної реалізації концепції народної освіти, формування риторичної особистості, яка зможе ефективно реалізовувати свої демократичні права і свободи в усіх сферах переконуючої комунікації.

Підвищення риторичної культури вчителів як частини інтелектуальної еліти суспільства стане вагомим чинником гуманізації суспільства через конструктивний діалог, через діалог культур, допоможе членам суспільства приходити до згоди у розв"язанні проблем, підвищить відповідальність педагога-оратора за мовленнєвий вчинок.

Школа і вуз сьогодні ще не готові розв"язати всі проблеми формування риторичної особистості, зокрема вчителя, але перші кроки на цьому шляху дають обнадійливі результати, особливо у школах нового типу, на кафедрах педмайстерності, виховної роботи пединститутів, логіки та риторики в університетах тощо.

Нова суспільно-мовленнєва практика вимагає цілеспрямованої фінансової державної політики, спрямованої на відродження риторичної спадщини, формування національної риторичної школи на рівні світових стандартів.

Вивчення й осмислення світового досвіду викладання риторики, зокрема у США, Японії, Франції, Німеччині, Англії, Голландії та інших країнах , сприятиме інтеграції України у цивілізований світ, який переживає черговий "риторичний бум" /третя риторична "хвиля" у США/.

Основним критерієм культури народу стає МІРА його ГУМАННОСТІ, ступінь орієнтації на ствердження й формування креативної особистості, зокрема риторичної. У високоцивілізованих країнах світу синкретична класична риторика спрямована на творення духовно-інтелектуальних цінностей народу, а тому посідає почесне місце серед інших наук гуманітарного циклу. Україна як молода демократична держава, відроджуючи класичну й національну риторичну спадщину, тим самим відроджує себе, інтегруючись у світову цивілізацію.

Як відзначають філософи, в кінці XX ст. відбувається відрод-

ження духовно-інтелектуального потенціалу суспільства на якісно новому, науковому рівні, який корелюється з античним світом, у якому людина як мікрокосм включалася у макрокосм всесвіту. Риторика як класична гуманітарна наука на новому етапі риторичної рефлексії суспільства серед інших гуманітариних наук сприятиме глибинному проникненню думки до таємниць інтелекту людини, її найтонших почувань, духовних поривань в ім"я істини, добра, краси.

У процесі дисертаційного дослідження знайшла підтвердження гіпотеза автора про те, що в умовах демократизації, духовно-інтелектуального відродження українського народу активізується соціальне замовлення на високопрофесійні кадри вчителів, вихователів, викладачів вузів, які майстерно володіють красним словом у різних жанрах переконуючої комунікації - від академічної до політичної. Саме тому курс риторики, еристики вводиться до навчальних планів та програм середньої та вищої школи - у школи нового типу, у престижні навчальні заклади типу міжнародного університету Києво-Могилянська академія тощо.

Вивчення та узагальнення педагогічного досвіду середньої та вищої школи виявило, з одного боку, недостатній рівень ораторської культури вчителів, викладачів, студентів педвузів, учнів педкласів, з другого боку, зростання інтересу, позитивної мотиваційної установки до класичних наук гуманітарного циклу - риторики, еристики, теорії аргументації, логіки тощо.

У роботі визначено основні змістові компоненти риторики як інтегративної науки в системі гуманітарних наук, описані методологія та історія риторики як науки, розроблені актуальні проблеми педагогічної риторики філософсько-дидактичного спрямування, розроблено систему науково-методичного забезпечення формування риторичної особистості вчителя, описані основні етапи навчання риториці у школі й вузі на основі системного підходу як способу вивчення, аналізу й узагальнення педагогічних фактів та явищ у діалектичному процесі пізнання.

Дослідження сприятиме оптимізації навчально-виховного процесу через модель розвиваючої освіти, системність педагогічного

процесу, сприятиме дальшому удосконаленню спеціальних творчих знань, умінь, навичок учителів-ораторів, орієнтованих на гуманістичні цінності демократичного суспільства.

Основний зміст дослідження висвітлено у таких публікаціях автора:

I. МОНОГРАФІЇ, ПОСІБНИКИ, БРОШУРИ:

1. Риторика. -К., 1993.- 148 с.

2. Риторика. - К., 1993.- 206 с.

3. Золотослів. Навчальний посібник до курсу риторики. -К., 1993.- 368 с.

4. Золотослів. Хрестоматія до курсу риторики. -К., 1992.-158 с.

5. Словник-мінімум термінів красномовства.-К., 1992.-с 78 с.

6. Загальна риторика. /сучасна інтерпретація/ / у співавторстві/.- Ч.I -II.-К., 1992.- 201 с.

7. Риторика в интеллектуальных играх / у співавторстві/. -К., 1991.- 27 с.

8. Мистецтво ділового спілкування. /у співавторстві/.-К., 1991.-16 с.

9. Лекційна пропаганда: питання теорії, організації і методики / у співавторстві/.- К., 1989.- С.284- 304.

10. Живе слово лектора. -К., 1989.- 16 с.

11. Живе слово лектора. -Вип.II.-К., 1990.- 16 с.

12. Живе слово полеміста. - К., 1990.- 16 с.

13. Програма курсу "Основи ораторського мистецтва".-/у співавторстві/.-К., 1990.- 27 с.

14. Практичні поради по вдосконаленню мовленнєвої майстерності пропагандиста.- К., 1988.- 38 с.

II. Статті у журналах, збірниках, тези доповідей.

15. Слова з експресивними відтінками значення // Рідне слово., К., 1974.- Вип. 9.- С.64-70.

16. До питання про експресивність у науковому функціональному стилі //

Мовознавство.-К.,1976, №II.- С.24-32.

17.Експресивний словотвір у фольклорі //Культура слова.-К.,1978.-Вип.15.-С.42-46.

18.Експресивний словотвір у публіцистиці //Культура слова.-К.,1980.-Вип.19.-С.18-22.

19.Деякі функції засобів експресивного словотвору в сучасній українській поезії //Культура слова.-К.,1983.-Вип.24.-С. 5-8.

20.Експресивний словотвір у драматургії //Українське мовознавство.-К.,1983.-Вип.13.-С.111-115.

21.Із скарбниці народної мудрості //Під прапором ленінізму.-К.,1986.-№9.-С.92-93.

22.Мистецтво переконувати //Слово лектора.-М.,1986.-№10.-С.64.

23.До питання про емоційність у мові //Зіставне вивчення структурно-семантичних і комунікативних одиниць іноземної та рідної мов.-К.,1987.-С.176.

24.Бесіди про красномовство //Під прапором ленінізму.-К.,1986.-№12.-С.69.

25.Категорія емоційності в мові.-ІНІОН.- М.,1987.- 12 с.

26. Пропаганда, звеличена до мистецтва //Трибуна лектора.-К.,1988.-С.5.

27.Живе слово народу //Трибуна лектора.-К.,1990.-№ 8.-С.14-15.

28.Найсоціалістичніше завдання //Трибуна лектора.-К.,1988.-№ 11.-С.7-8.

29.Мистецтво ділового спілкування //Телерадіожурналіст.-К.,1992.-Вип.1.-С.4-8.

30.Культура ділового спілкування //Київський університет.-К.,1992.-с.3 .

31.Золотослів "педагогіки серця" В.О.Сухомлинського //Рідна школа.-К.,1993.- С.76-86.

32. Інтенсивне вивчення риторики //Трибуна.-К.,1991.-№4.- С.32.

33.Відродження національної риторичної спадщини: Тези доповіді міжвузівської наукової конференції.-К.,КДПІ ім.Горького.,К.,1993.-С.2.

34.Про статус риторики та її відношення до стилістики, культури мовлення і прагматики :Тези доповіді наукової конференції / у співавторстві/.-Перм,, ПДУ ім.М.Горького.- Перм,. 1990.-С.2.

35. Емоційні суфікси іменників для передачі позитивної суб"єктивної оцінки //Українська мова та література в школі .-К.,1975,№ 12.- С.24-30.

36. Про деякі словотворчо-семантичні особливості іменників із пейоративними суфіксами -ищ/е/, -иськ/о/ в сучасній українській літературній мові //Мовознавчі студії.,К.,1976.- С.42-47.

37.Емоційна лексика у виробничому романі //Культура слова.-К., 1977.-Вип.12.-С.29-34.

38.Контрастивний аналіз функціонування експресивного словотвору двомовної творчості М.Вовчок /"Народні оповідання", "Рассказы из русского народного быта"/ //Зіставне вивчення структурно-семантичних і комунікативних одиниць іноземної та рідної мов.-К.,1985.-С.153-160.

39.Навчальні завдання з економічної географії СРСР для студентів підготовчих факультетів /У співавторстві/ .-К.,1984.-2,5 арк.

40.Навчання іноземних студентів -філологів емоційно-оцінної лексики.- Зіставна лінгвістика і методика навчання російській мові іноземних студентів-філологів.-К.,1984.-С.21-27.

III. Статті у газетах.

41.Простори землі й духовності//"Літературна Україна".- 7.03.1985.- 0,5 с.

42.Проросте зерно любові. // "Радянська освіта".-16.07.1985.-0,5 с.

43.Голосом віри читайте //Молодь України".-5.II.1991.- 0,3 с.

44.Ламаючи риторичну кригу //Київський університет".-28.III1991 р. та 13.12.1991.- 0,8 с.

45. Біля джерел народної риторики //"Київський університет".- 3.01.1992.- 0,5 с.

46.Боги і герої красномовства //"Київський університет".-7.02.92.- 0,5 с.

47.Культура ділового спілкування //"Київський університет".-16.07. 1993.- 0,5 с.

48.Риторика у розвитку людини і суспільства //"Київський університет".- 7.10.1992.- 0,5 с.

49.Людина і стрес //"День у день".-31.10.1992.- 0,5 с.

50.Щоб відгукнулася душа //"Освіта".-11.11.1992 та 18.11.1992.- 1 с.

51.Ключ до ефективності //"Посередник".-27.05 -2.06.1992.-0,5 с.

Підп. до друку 16.11.93 . Формат 60×84 1/16.
Папір друк. № 3 . Спосіб друку офсетний. Умовн. друк. арк. 2,56.
Умовн. фарбо-відб. 2,79 . Обл.-вид. арк. 2,0 .
Тираж 100 . Зам. № 6948 . Безплатно.

Фірма «ВІПОЛ»
252151, Київ, вул. Волинська, 60.